

мысли. Многие ученые и политические деятели отмечали, что такого закона в то время еще не имела феодальная Европа. Первый Статут стал прочной основой для последующего поступательного развития законодательства и был нацелен на дальнейшее перспективное развитие права, что выразилось в последующих Статутах 1566 и 1588 гг.

Бічун В. М.

ПРАВОВЫ СТАТУС ГЛАВЫ ДЗЯРЖАВЫ Ў ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XIV–XVI стст.)

*Бічун Вераніка Мечыславаўна, аспірантка Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта, г. Мінск, Беларусь, bichun.veronika@mail.ru
Навуковы кіраўнік: канд. юрыд. навук, дацэнт Калінін С. А.*

Манархічная форма кіравання ў Вялікім Княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) у XIV–XVI стст. характарызавалася засяроджваннем у руках вялікага князя (гаспадара) даволі шырокіх уладных паўнамоцтваў. Ён камандаваў узброенымі сіламі, здзяйсняў адміністрацыйна-распарадчую дзейнасць і правасуддзе, кіраваў унутранай і знешняй палітыкай дзяржавы, каардынаваў фінансава-гаспадарчую дзейнасць, выдаваў граматы, іншыя прававыя акты (г. зн. ажыццяўляў праватворчую дзейнасць) і інш. Такое засяроджванне ўлады ў адных руках гаспадара спачатку было выгядным усім вольным землеўласнікам, бо ў гэты перыяд ішоў інтэнсіўны працэс захопу і прысваення зямель кіруючай вярхушкай феадалаў і дзяржавай. Але як толькі буйныя землеўласнікі дабіліся манапольнага права валодання зямлёй, яны пачалі імкнуцца да абмежавання ўлады вялікага князя. Так, у шматлікіх нарматыўных прававых актах XIV–XVI стст. вялікі князь, з аднаго боку, прызнаецца гаспадаром дзяржавы, які валодае ўсёй паўнатай улады, а з другога боку – гаворыцца, што ён з’яўляецца службовай асобай, абавязанай здзяйсняць рашэнні рады і сойма.

Пры ажыццяўленні дзяржаўнай улады вялікі князь абапіраўся на органы цэнтральнага і мясцовага кіравання і службовых асоб, у тым ліку буйных землеўласнікаў, якія былі яго бліжэйшымі дарадчыкамі і складалі гаспадарскую раду. Рада паступова становіцца вышэйшым дзяржаўным органам, які істотна абмяжоўвае ўладу гаспадара – вялікага князя. Аднак і пазіцыя вялікага князя ў вырашэнні тых ці іншых пытанняў па-ранейшаму заставалася значнай. Вучоныя адносяць прыкладна да XIV ст. пачатак склікання пашыранага пасяджэння рады – соймаў, якія ў XIV–XV стст. мелі больш значэнне органа дарадчага, але паступова сойм набывае заканадаўчыя функцыі. У канцы XVI ст. сойм пераўтвараецца ў сапраўдны вышэйшы заканадаўчы орган ВКЛ, нешта накшталт феадальнага парламента. У гэты перыяд у яго ўваходзілі вялікі князь і паны радныя – як вышэйшая палата сойма, а таксама прадстаўнікі ад мясцовай шляхты – як ніжэйшая палата.

У дауніяльны перыяд Польшча і ВКЛ мелі розныя мадэлі саслоўнага і дзяржаўнага ладу. Саюз ВКЛ і Польшчы пад уладай аднаго манарха ўнёс карэнныя змены ў дзяржаўнае ўладкаванне абедзвюх дзяржаў. Эліта ВКЛ не была зацікаўлена ва ўзмацненні цэнтралізацыі Польшчы і імкнулася заканадаўча замацаваць уласны статус. Віленска-Радамская унія 1401 г. пацвердзіла адасобленасць і суверэнітэт ВКЛ, а таксама правы вялікага князя як самастойнага гаспадара дзяржавы.

Прывілей Аляксандра 1492 г. юрыдычна аформіў узрослую ролю паноў-рады ў дзяржаве. Усе дзяржаўныя пытанні і судовыя пастановы, якія былі вырашаны з панамі-радай, вялікі князь не мог «змяняць, выпраўляць або перапарадкоўваць». Князь нават абавязваўся не гневацца на паноў-раду ў выпадку ўзнікнення рознагалосся пры абмеркаванні дзяржаўных спраў і выконваць тое, што раіла рада. Рада стварала пэўную сістэму стрымак і супрацьваг, бо не была ўпэўнена ў шчырым выкананні Гаспадаром сваіх абавязкаў у дачыненні да Літвы. Адначасова ў Польшчы адбывалася тэндэнцыя павышэння ролі дробнай шляхты і заняпаду цэнтральнай улады, што, без сумневу, падагравала інтарэсы адпаведных колаў у ВКЛ. Вялікі князь меў у Літве больш улады, чым кароль у Польшчы, дзе ён адчуваў націск з боку магнатаў і шляхты і, каб задаволіць іх, а таксама рэалізаваць дынастычныя інтарэсы, ахвяраваў інтарэсамі Княства на карысць Польшчы і Ягелонаў.

У перыяд знаходжання на велікакняжацкай і каралеўскай пасадах Жыгімонта I і Жыгімонта II Аўгуста захоўваўся персанальны характар уніі. Аднак кіруючая эліта ВКЛ неаднаразова вяла перамовы з прадстаўнікамі Польшчы аб больш цесным саюзе абедзвюх дзяржаў, але пры ўмове захавання раўнапраўя і «братэрства». Асабліва ярка ідэя роўнасці дзяржаў была выяўлена ў пастанове Віленскага сойма 1563 г. У гэтым дакуменце гаспадар абавязваўся не парушаць папярэдніх законаў («перших привилейев»), а дэлегатам даручалася строга ахоўваць гонар і годнасць ВКЛ, сачыць за тым, каб правы ўсяго насельніцтва дзяржавы не парушаліся і не былі прыніжаныя Польшчай. Было прызнана дапушчальным існаванне аднаго манарха для абедзвюх дзяржаў і скліканне сумесных соймаў для вырашэння агульных спраў.

Такім чынам, бачна, што ВКЛ ў XIV–XVI стст. характарызавалася засяроджваннем у руках вялікага князя даволі шырокіх уладных паўнамоцтваў, але ў адпаведнасці з заканадаўствам вялікі князь не прызнаваўся ўласнікам дзяржавы, а быў толькі пажыццёва абранай службовай асоба, гаспадаром дзяржавы, правы і абавязкі якога вызначаліся законамі дзяржавы. У другой палове XVI ст. з заключэннем Люблінскай уніі 1569 г. кампетэнцыя каралеўскай улады ў Рэчы Паспалітай была таксама вялікай. Аднак у 1572 г. памёр кароль Жыгімонт II Аўгуст, пагасла дынастыя Ягелонаў і пасля гэтага адбываецца значнае паслабленне каралеўскай улады. Акрамя таго, пасля яго смерці ў дзяржаве было ўсталявана вольнае абранне караля без звяртання ўвагі на дынастычную прыналежнасць.